

UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI

Wydział Nauk Społecznych

Dziedzina naukowa: nauki społeczne

Dyscyplina naukowa: pedagogika

mgr Mirosława Kanar

WIEDZA O SOBIE DOROSŁYCH OSÓB ZE SPEKTRUM AUTYZMU

SELF-KNOWLEDGE OF ADULTS ON THE AUTISM SPECTRUM

AUTOREFERAT

Rozprawa doktorska
napisana pod naukowym kierunkiem
dra hab. Jarosława Bąbki, prof. UZ

Zielona Góra 2022

SPIS TREŚCI

WSTĘP	2
1. Uzasadnienie wyboru tematu.....	2
2. Przyjęta perspektywa teoretyczna.....	4
3. Założenia metodologiczne badań własnych	5
3.1. Problemy badawcze	5
3.2. Przedmiot badań i cele badań.....	7
3.3. Dobór grupy uczestników badania.....	7
3.4. Procedura pozyskiwania materiału badawczego.....	8
3.5. Etapy analizy i interpretacji materiału badawczego	8
4. Wyniki badań własnych – ujęcie syntetyczne	10
5. Odniesienie wyników badań do metaperspektyw.....	17
6. Rekomendacje dla praktyki	18
ZAKOŃCZENIE	19
BIBLIOGRAFIA	20
SPIS RYSUNKÓW	23

WSTĘP

W niniejszej pracy podjęto się dociekania naukowego, które ma na celu poznanie wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu. Badania te mogą wzbudzać wątpliwości. Chodzi o to, czy jest możliwe poznanie wiedzy o sobie tej grupy osób? Jednostki z autyzmem są postrzegane w sposób pejoratywny przez społeczeństwo, m.in. jako osoby z obniżoną sprawnością intelektualną, unikające kontaktu z innymi ludźmi, niekomunikujące się, a także są opisywane jako agresywne (CBOS, 2021, s. 9). Autyzm jest jednak złożonym zaburzeniem o wielu, niejednorodnych symptomach, w związku z tym nie można stawiać jednoznacznych stwierdzeń dotyczących całej populacji tej grupy osób. Przez wiele lat myślenie o neuroatypowości było zdominowane klinicznym podejściem do zagadnienia. Obecnie coraz częściej badacze dostrzegają, że autyzm może nie stanowić formy zaburzenia, a być „stanem ze spektrum autyzmu” (ang. „Autism Spectrum Condition”, ASC). Takie podejście pozwala uchwycić różnorodność tego zjawiska, a także ukazać pomiędzy stosowanymi terminami to, co najważniejsze – człowieka.

1. Uzasadnienie wyboru tematu

U podstaw podjęcia się badań dotyczących samowiedzy jednostek ze spektrum autyzmu znajdują się trzy rodzaje motywów. Motywacja poznawcza stanowiła pierwszy argument do podjęcia niniejszej problematyki. Pomimo stosunkowo bogatej wiedzy na temat autyzmu zainteresowanie badaczy samowiedzą jednostek neuroatypowych jest wciąż niewielkie. W polskiej literaturze można odnaleźć badania dotyczące sposobów postrzegania swojej diagnozy przez osoby ze spektrum autyzmu (J. Błeszyński, 2019), przegląd badań dotyczących postrzegania siebie przez osoby ze spektrum autyzmu (R. Kawa, M. Słowińska, E. Pisula, 2015), teoretyczne ujęcie problematyki samowiedzy osób neuroatypowych (M. Kanar, 2018; 2019), a także opis znaczenia oddziaływania społecznego na formowanie się samowiedzy u osób z autyzmem (J. Ławicka, 2019). Dociekania naukowe związane z wiedzą o sobie jednostek neuroatypowych są podejmowane przez badaczy zagranicznych. Zgodnie z dotychczasowymi badaniami, samowiedza osób ze spektrum autyzmu w obszarze fizycznym oraz intelektualnym jest ukształtowana (A. Lee, P. R. Hobson, 1998, S. Nichols, S. Stich, 2003; P. Jakson, P. Skirrow, J. Hare, 2012). Autorzy dowodzą, że jednostki neuroatypowe mają zdolność do określenia swoich emocji, czy stanów psychicznych, jednak nie potrafią oni wykorzystać tej wiedzy w działaniach praktycznych (L. Capps, M. Sigman, 1995; A. Lee, P.R. Hobson, 1998; S. Vickerstaff, S. Heriot i in., 2007; D. Zahavi, 2010; P. Jakson, P. Skirrow i in., 2012). Według badaczy osoby autystyczne mają problemy w konceptualizacji samowiedzy w obszarze społecznym (P.R. Hobson, 1990; A. Lee, P.R. Hobson, 1998; U. Frith, F. Happe, 1999; P. Carruthers, 2013; A. Farley, B. Lopez i in., 2010; P. Jakson, P. Skirrow i in., 2012).

Co więcej, zgodnie z badaniami w tworzeniu się samowiedzy najpierw powstaje „Ja świadome siebie”, a następnie kształtuje się „Ja społeczne” (U. Frith, 2003; P. Carruthers, 2013). Część autorów twierdzi, że osoby ze spektrum autyzmu mają rozwiniętą wiedzę o sobie w sferze społecznej (L. Capps, M. Sigman i in., 1995; S. Nichols, S. Stich, 2003; S. Vickerstaff, S. Heriot i in., 2007).

Przemiany w traktowaniu osób ze spektrum autyzmu jako zewnątrzsterownego układu (podejście behawioralne) na rzecz zainteresowania się ich życiem wewnętrznym (podejście humanistyczne) oraz strukturą wiedzy (podejście poznawcze), stanowią podstawę wyboru niniejszej problematyki badań.

Choć wzrasta liczba publikacji na temat osób z autyzmem, to jednak wciąż za mało wiemy, w jaki sposób przebiega proces kształtowania się samowiedzy u jednostek neuroatypowych, w jaki sposób ta wiedza jest ustrukturyzowana, a także jakie pełni funkcje. Niestety można zauważyć brak zgodności autorów na temat samowiedzy u osób ze spektrum autyzmu. Oznacza to potrzebę dalszego eksplorowania omawianego zjawiska. Uzyskane w ramach pracy doktorskiej wyniki badań ukazują strukturę wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w odniesieniu do sfery fizycznej, osobowościowej, intelektualnej oraz społecznej. Ponadto przeprowadzone badania pozwalają ukazać źródła samowiedzy u osób ze spektrum autyzmu oraz jej funkcje.

Drugi motyw podjęcia się omawianej problematyki badań jest związany z dociekaniem naukowym o charakterze utylitarnym. Oznacza to chęć dookreślenia, w jaki sposób wykorzystać rezultaty badań własnych w celu opracowania rekomendacji dla praktyki pedagogicznej. Jest to związane z potrzebą wzmacniania zasobów danej jednostki, a także wspólnym wypracowaniem przez terapeutów, nauczycieli, rodziców oraz osób z autyzmem strategii niwelujących trudności wiążące się, np. z samooakceptacją, poczuciem tożsamości oraz psychospołecznym funkcjonowaniem.

Trzeci motyw podjęcia się niniejszych badań ma charakter osobisty. Badacz, który jednocześnie jest praktykiem, może nadać swojej pracy naukowej osobowego charakteru. Jest to związane z tym, że osoba prowadząca badanie nie tylko naukowo eksploruje problem samowiedzy osób ze spektrum autyzmu, ale także docenia znajomość tej problematyki dla pracy terapeutycznej. Niniejsze badania były realizowane przez osobę, która prowadzi zajęcia psychoedukacyjne z osobami ze spektrum autyzmu. Dzięki zrealizowanym badaniom ma ona możliwość refleksyjnego spojrzenia z jednej strony na swój warsztat pracy, z drugiej na samowiedzę jednostek neuroatypowych oraz docenić jej znaczenie dla psychospołecznego funkcjonowania tej grupy ludzi. W pracy z osobami ze spektrum autyzmu dostrzega się potrzebę kształtowania u nich autonomii, samodzielności, samooceny oraz poczucia tożsamości.

2. Przyjęta perspektywa teoretyczna

Teoretyczny kontekst rozważań pracy stanowi teoria socjalizacji Klause Hurrelmana (1994). Zgodnie z tą koncepcją należy uznać, że wiedza o sobie jest rezultatem oddziaływań społeczno-kulturowych oraz wrodzonych właściwości biologicznych. Autokonceptja jest całością wiedzy o sobie człowieka, która dotyczy postaw, właściwości, motywów i kompetencji działania (K. Hurrelmann, 1989, s. 112; K. Hurrelmann, 1994, s. 58-60). Każda osoba powinna posiadać autokonceptję, która stanowi zdolność do samoregulacji, dzięki której poradzi sobie ona z zadaniami rozwojowymi (K. Hurrelmann, 1994, s. 66). Zgodnie z założeniami teorii socjalizacji społeczeństwo oraz właściwości biologiczne człowieka mają realny i ciągły wpływ na jego działania. Jednostka dzięki temu, że się rozwija, potrafi zachować równowagę pomiędzy oczekiwaniami otoczenia społecznego a własnymi potrzebami i pragnieniami (K. Hurrelmann, 1994, s. 66). Wsparcie osób z autyzmem w procesie rozwijania samowiedzy i akceptacji siebie jest częścią procesu socjalizacji.

Analiza podejścia pragmatycznego, behawioralnego, psychodynamicznego, humanistycznego, konstruktywistycznego oraz poznawczego pozwoliła stwierdzić, że przedmiot badań i związane z nim cele badawcze są najbliższe zagadnieniom opisanym m.in. przez Annę Brzezińską (2006), Wiesława Łukaszewskiego (1974), Janusza Reykowskiego (1970). Przyjęto podejście poznawcze oraz teorię samowiedzy według Józefa Kozielskiego (1986) jako teoretyczną podstawę badań własnych. W pracy uznano wiedzę o sobie za zbiór sądów opisowych (samoopis), wartościujących (samoocena), a także sądów o standardach osobistych jednostki (ideał własnej osoby), które uwzględniają następujące obszary: fizyczny, osobowościowy, intelektualny oraz społeczny (J. Kozielski, 1986). Zaletą wykorzystanej koncepcji jest to, że autor zwrócił uwagę na funkcje i źródła samowiedzy. Przyjęto, że wiedza o sobie jest zdobywana poprzez aktywność własną jednostki, opinie innych osób oraz porównywanie siebie z innymi ludźmi (J. Kozielski, 1986; M. Kielar-Turska, 1992; A. Brzezińska, 2006; A. Niedźwieńska, J. Neckar, 2012). Samowiedza w odniesieniu do własnej aktywności jest pozyskiwana poprzez działania jednostki, których konsekwencje skłaniają daną osobę do autorefleksji (J. Kozielski, 1986, s. 228-251). Opinie innych osób najczęściej odnoszą się do wyglądu fizycznego, cech formalnych uwzględniających sferę osobowościową, przynależności etnicznej oraz płci jednostki (Józef Kozielski, 1986, s. 229-251). Porównywanie siebie z innymi ludźmi uwzględnia konfrontowanie swoich cech w odniesieniu do rodziny, znajomych, a także dotyczy poszukiwania podobieństw oraz różnic pomiędzy sobą a nieznanymi, czy postaciami fikcyjnymi (J. Kozielski, 1986, s. 228-229). Zgodnie z przyjętym podejściem uznano, że wiedza o sobie pełni funkcję: poznawczą, która jest podstawowym wyznacznikiem wiedzy jednostki o sobie; motywującą, która inicjuje do wybrania

określonego kierunku działania bądź jest wskaźnikiem braku występowania działania; regulującą, dzięki której dana jednostka może korygować swoje zachowanie i tworzyć nowe cele, a także integracyjną, która pozwala myśleć jednostce o sobie w kategorii podmiotowej, tożsamościowej (J. Koziński, 1986; M. Dymkowski, 1993; J. Reykowski, 1995).

3. Założenia metodologiczne badań własnych

W rozprawie doktorskiej przyjęto, że paradygmat interpretacyjny jest kluczowy w celu poszukiwania odpowiedzi na nurtujące badacza problemy naukowe. Przyjęty paradygmat pozwolił na wykorzystanie metod jakościowych w celu zebrania materiału badawczego. Osoby z autyzmem charakteryzują się trudnościami w sferze komunikacyjnej, a także społecznej. W związku z tym szczególnie istotne okazało się indywidualne podejście do każdego badanego.

U podstaw analizy i interpretacji wyników badań znajduje się perspektywa fenomenograficzna. Tak rozumiane podejście badawcze, związane jest z podejściem opisowym, eksploatującym znaczenie danego zjawiska (N. K. Denzin, Y.S. Lincoln, 2009; E. Zaręba, 1998, s. 44). Perspektywa fenomenograficzna wiąże się z potrzebą odkrywania danego zagadnienia pod kątem poszukiwania odpowiedzi na pytanie „jakie jest dane zjawisko?”. Istotne jest, aby określić znaczenie badanej problematyki, jednak nie ma konieczności odnajdywania przyczyn bądź wartościowania odkrytych fenomenów (M. Nowicka, 2010, s. 147). Wybór tej orientacji metodologicznej wynika z przedmiotu badań, który dotyczy wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu, której nie da się zobiektywizować. Samowiedzę można ukazać jedynie przez pryzmat subiektywnego jej definiowania przez badanych. Wybrane podejście wydaje się najbardziej właściwe ze względu na specyfikę zarówno przedmiotu badań, jak i objętej badaniem grupy osób ze spektrum autyzmu.

3.1. Problemy badawcze

Przyjęte założenia teoretyczne wyznaczają zakres poszukiwań, a także znajdują wyraz w sformułowanych głównych problemach badawczych oraz odpowiadających im problemach szczegółowych.

1. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze fizycznym?
 - 1.1. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i dokonują samopisu odnoszącego się do sfery fizycznej?

- 1.2. Jak dorosłe osób ze spektrum rozumieją i konceptualizują samoocenę odnoszącą się do obszaru fizycznego?
- 1.3. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują ideał własnej osoby odnoszący się do sfery fizycznej?
2. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze osobowościowym?
 - 2.1. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i dokonują samopisu odnoszącego się do sfery osobowościowej?
 - 2.2. Jak dorosłe osób ze spektrum rozumieją i konceptualizują samoocenę odnoszącą się do obszaru osobowościowego?
 - 2.3. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują ideał własnej osoby odnoszący się do obszaru osobowościowego?
3. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze intelektualnym?
 - 3.1. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i dokonują samopisu odnoszącego się do sfery intelektualnej?
 - 3.2. Jak dorosłe osób ze spektrum rozumieją i konceptualizują samoocenę odnoszącą się do obszaru intelektualnego?
 - 3.3. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują ideał własnej osoby odnoszący się do obszaru intelektualnego?
4. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze społecznym?
 - 4.1. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i dokonują samopisu odnoszącego się do sfery społecznym?
 - 4.2. Jak dorosłe osób ze spektrum rozumieją i konceptualizują samoocenę odnoszącą się do obszaru społecznego?
 - 4.3. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują ideał własnej osoby odnoszący się do obszaru społecznego?
5. Jak dorosłe osoby ze spektrum rozumieją znaczenie diagnozy spektrum autyzmu dla wiedzy o sobie?
6. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją znaczenie wiedzy o sobie oraz pełnione przez nią funkcje?
7. Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu konceptualizują źródła wiedzy o sobie?

3.2. Przedmiot badań i cele badań

Przedmiotem badań w prezentowanej rozprawie doktorskiej jest wiedza o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu. Podjętym badaniom przyświecały następujące cele poznawcze:

1. Poznanie i opisanie wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze fizycznym, osobowościowym, intelektualnym i społecznym, z uwzględnieniem samopisu, samooceny oraz ideału własnej osoby.
2. Określenie znaczenia diagnozy spektrum zaburzeń autyzmu dla samowiedzy dorosłych osób ze spektrum autyzmu.
3. Opisanie funkcji wiedzy o sobie u dorosłych osób ze spektrum autyzmu.
4. Określenie źródeł wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu.

Cel praktyczny ukierunkowano na zaproponowanie rekomendacji dla praktyki, dotyczących uwzględnienia w procesie terapii osób ze spektrum autyzmu programu poznawania siebie, budowania wiedzy o sobie oraz samoakceptacji.

3.3. Dobór grupy uczestników badania

W badaniu udział wzięło 25 dorosłych osób ze spektrum autyzmu. Grupę uczestników badania stanowiło 12 kobiet oraz 13 mężczyzn, w wieku od 20 do 45 lat. Badania obejmowały osoby w fazie wczesnej dorosłości, czyli od 17 do 45 roku życia, uwzględniając podział zastosowany przez D. J. Levinsona (1986, s. 5-6). Istotny aspekt przy doborze grupy badanych dotyczył formalnej diagnozy zaburzeń ze spektrum autyzmu (ASD), zgodnie z Międzynarodową Klasyfikacją Chorób ICD-10 (ICD-10, 2008). Wybór powyższego kryterium podyktowany był potrzebą zweryfikowania uczestników rozmowy pod kątem diagnozy spektrum autyzmu. Choć w Polsce wciąż wyodrębnia się klasyfikację tego zaburzenia z uwzględnieniem: autyzmu dziecięcego, autyzmu atypowego, zespołu Retta, innych dziecięcych zaburzeń dezintegracyjnych, zaburzeń hiperkinetycznych z towarzyszącym upośledzeniem umysłowym i ruchami stereotypowymi oraz zespołem Aspergera, w pracy uznano za zasadne stosowanie określenia „spektrum autyzmu”. Związane jest to z odwoływaniem się przez współczesnych badaczy do klasyfikacji ICD-11 (2018), która w Polsce obowiązuje dopiero od 1 stycznia 2022 roku, i w której jest mowa o zaburzeniach ze spektrum autyzmu. Projekt badawczy uwzględniał osoby nawiązujące kontakty społeczne i komunikujące się werbalnie. Warto zaakcentowania jest to, że badaną grupę stanowiły osoby w normie intelektualnej. Badania zostały przeprowadzone z uwzględnieniem anonimowości respondentów, jednakże w celu dopełnienia obrazu uczestników projektu badawczego należy wskazać dane o charakterze faktograficznym. W rozmowie udział wzięło pięć osób będących w związku małżeńskim oraz mających potomstwo, trzy osoby samotnie wychowujące dzieci, trzy osoby będące w relacji partnerskiej oraz czternaście osób

samotnych. Ponadto dwanaście osób miało wykształcenie wyższe, dwóch uczestników badania wykształcenie średnie, a sześciu badanych wykształcenie średnie (bez matury), cztery osoby uczęszczały do szkoły średniej, a jedna osoba była w trakcie studiów. Teren badań nie był ściśle określony. W doborze osób do projektu badawczego zastosowano metodę kuli śnieżnej (E. Babbie, 2004).

3.4. Procedura pozyskiwania materiału badawczego

W celu przeprowadzenia badań wykorzystano metodę dialogową. Z literatury przedmiotu wynika, że w badaniach osób ze spektrum autyzmu coraz częściej wykorzystuje się ten sposób gromadzenia danych (A. M. Scheeren, B. Begeer i in., 2010; M. O'Reilly, J. N. Lester, T. Muskett, 2016; J. E. Norris, L. Crane, K. Maras, 2020). Metoda dialogowa daje możliwość przeprowadzenia swobodnej rozmowy, a także wynegocjowania wspólnego stanowiska pomiędzy badaczem a badaną osobą. Na początku spotkania przekazane są informacje na temat głównego tematu. Rozmowa indywidualna umożliwia zaprezentowanie wiedzy, doświadczeń, punktów widzenia badanych osób. Prezentowany projekt badawczy realizowano od lutego 2019 roku do września 2020 roku, co spowodowane było trudnościami wynikającymi ze stanu zagrożenia epidemiologicznego Covid-19. Znaczącym zadaniem w procesie pozyskiwania materiału empirycznego było przygotowanie przez badacza listy tematów, które były podejmowane podczas rozmowy. Przygotowany skrypt badań miał charakter otwarty, dzięki czemu nie ograniczano wypowiedzi osoby badanej, ani nie nadawano z góry określonego kierunku myślenia (L. O. Dahlgren, M. Fallsberg, 1991). Kolejnym krokiem było stworzenie skryptów z przeprowadzonych badań. Tak przygotowany materiał empiryczny był obiektem dalszej analizy i interpretacji, zgodnie z założeniami fenomenografii.

3.5. Etapy analizy i interpretacji materiału badawczego

Zgodnie z literaturą przedmiotu interpretacja materiału empirycznego w perspektywie fenomenograficznej polega na dekonstrukcji danych wypowiedzi, a następnie na ujednoczeniu koncepcji analizowanego zjawiska, uwzględniającego podobieństwa podstawy znaczeniowej. Przedmiot analizy z wykorzystaniem perspektywy fenomenograficznej stanowił tekst, będący rekonstrukcją wypowiedzi badanych zgromadzonych metodą dialogową. Analizę i interpretację materiału empirycznego przeprowadzono zgodnie z etapami opisanymi przez F. Marton, S. Booth (1981) oraz A. Franke, L.O. Dahlgren (1996), które uwzględniają: zapoznanie badacza z tekstem rozmowy, kondensowanie tekstu, porównywanie wyodrębnionych fragmentów wypowiedzi, dokonanie kategoryzacji, ustalenie kryterium na podstawie wcześniejszej analizy, nazwanie kategorii,

odniesienie wyodrębnionych kategorii do teorii i metaperspektyw uwzględniających badane zjawisko.

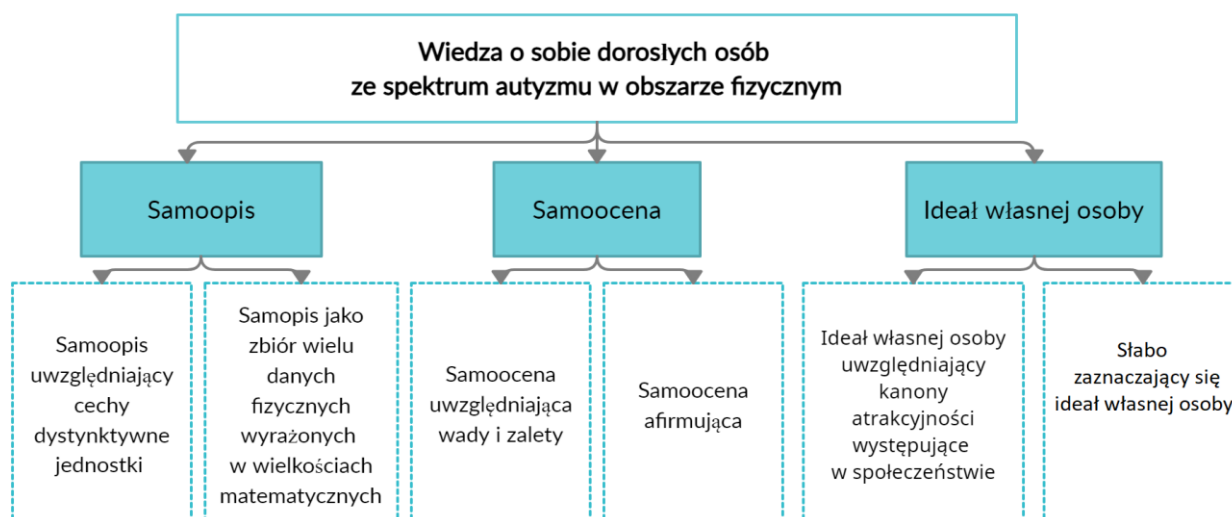
Wstępny etap analizy zaprezentowanych wyników badań polegał na zapoznaniu się z całością materiału empirycznego. Następnie uporządkowano wyniki badań. Odpowiednio pogrupowane zostały wypowiedzi, które odnosiły się do komponentów samowiedzy w obszarze fizycznym, osobowościowym, intelektualnym oraz społecznym, a także wyodrębniono te fragmenty rozmowy, które pozwalały określić funkcje wiedzy o sobie, jej źródła, a także znaczenie diagnozy autyzmu dla samowiedzy badanych. Następnie badacz, w celu wyłonienia fenomenów, przystąpił do porównywania zebranych fragmentów wypowiedzi. W kolejnym etapie dokonano uporządkowania wcześniej przygotowanych wypowiedzi ze względu na podobieństwa i różnice. W dalszej kolejności badacz ustalił kryterium opisu zjawiska na podstawie wcześniejszej analizy. Przedostatni etap uwzględniał nazwanie kategorii opisu, określenie koncepcji znaczeń towarzyszących analizowanemu zjawisku. Ostatni etap uwzględniał odniesienie wyodrębnionych kategorii do teorii i metaperspektyw.

4. Wyniki badań własnych – ujęcie syntetyczne

Z badań wynika, że samowiedza jest istotnym elementem autokoncepcji osób z autyzmem oraz stanowi wieloaspektowy i dynamiczny konstrukt. Syntetyczne ujęcie uzyskanych wyników badań uwzględnia obszar fizyczny, osobowościowy, intelektualny oraz społeczny samowiedzy osób ze spektrum autyzmu. Obszary samowiedzy poddano analizie ze względu na takie komponenty wiedzy o sobie, jak: samoopis, samoocena oraz ideał własnej osoby (J. Koziński, 1986).

Zrekonstruowanie samowiedzy badanych miało na celu udzielenie odpowiedzi na problem badawczy: Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze fizycznym? Syntetyczne ujęcie samowiedzy jednostek neuroatypowych w obszarze fizycznym przedstawiono na rysunku (rys. 1).

Rysunek 1. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze fizycznym

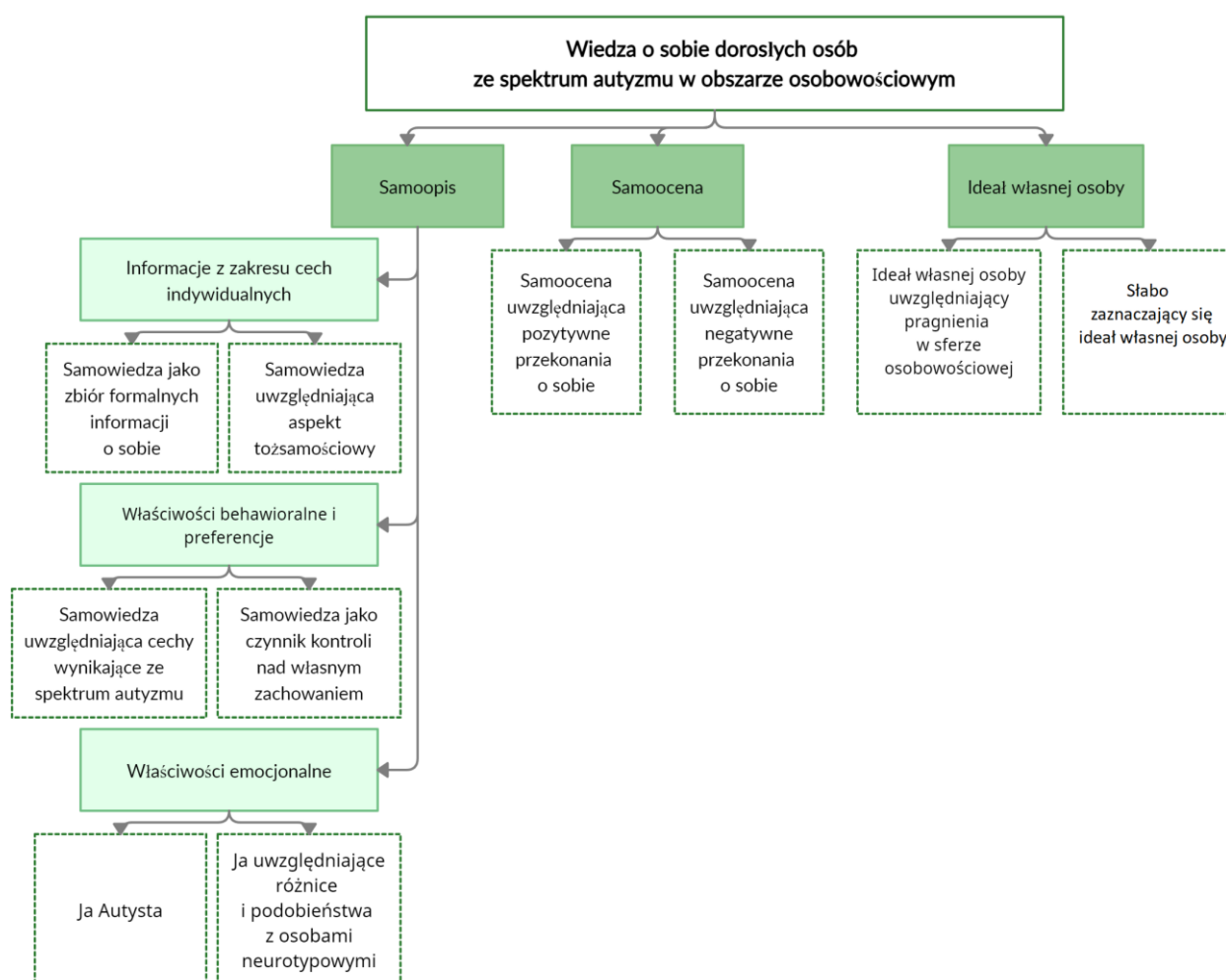

Sądy opisowe przyporządkowano dwóm kategoriom: „samoopis uwzględniający cechy dystynktywne jednostki” oraz „samopis jako zbiór wielu danych fizycznych wyrażonych w wielkościach matematycznych”. Stwierdzono, że samoopis badanych odnoszący się do sfery fizycznej wiąże się z prezentowaniem treści o sobie, z uwzględnieniem aspektu tożsamościowego, dotyczącego „Ja”. Ponadto zawiera on informacje na temat właściwości fizycznych badanych osób, np. wagi, wzrostu. W pracy ustalono, w jaki sposób osoby z autyzmem rozumieją i konceptualizują samoocenę dotyczącą sfery fizycznej, wyłaniając dwie kategorie: „samoocenę uwzględniającą wady i zalety” oraz „samoocenę afirmującą”. Odkryto, że u osób ze spektrum autyzmu samowiedza w obszarze fizycznym może wzmacniać ich poczucie własnej wartości. Analiza prezentowanych badań pozwala stwierdzić, że osoby z autyzmem konceptualizują dwie odmienne wizje ideału własnej osoby w sferze fizycznej. Są to: „ideał własnej osoby uwzględniający ogólne kanony

atrakcyjności występujące w społeczeństwie” oraz „słabo zaznaczający się ideał własnej osoby”. Badani odczuwają potrzebę dopasowania swojego wyglądu do otoczenia, jednak wskazana przez badanych gotowość do modyfikacji wyglądu nie odbiega od ogólnych, społecznych norm dotyczących wyglądu zewnętrznego. Ponadto ustalono, że badani akceptują swoje cechy fizyczne, co zostało ukazane w kategorii „słabo zaznaczający się ideał własnej osoby”.

Kolejny analizowany aspekt dotyczył samowiedzy jednostek neuroatypowych w obszarze osobowościowym. Przedstawione wyniki badań dotyczące samowiedzy pozwoliły dostarczyć odpowiedzi na kolejny problem badawczy: Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze osobowościowym? (rys. 2).

Rysunek 2. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze osobowościowym

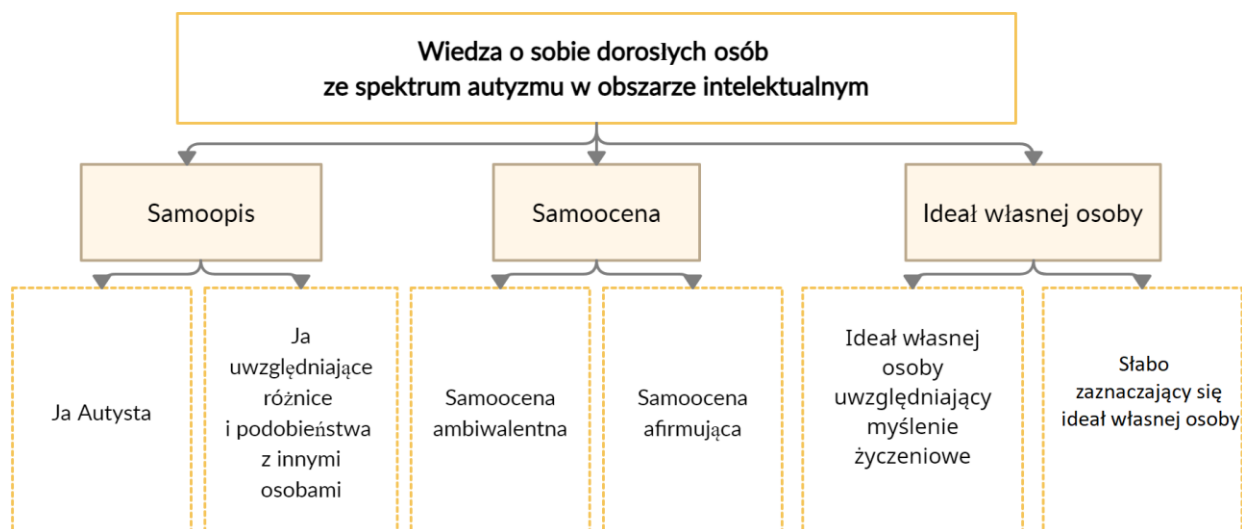

Wyodrębniono dwie kategorie samoopisu, które odnoszą się do cech indywidualnych osób z autyzmem: „samowiedza jako zbiór formalnych informacji o sobie” oraz „samowiedza uwzględniająca aspekt tożsamościowy”. Zostały one wyłonione na podstawie wypowiedzi zebranych na początku rozmowy z uczestnikami badania, czyli stanowiły spontaniczny samoopis tych osób. Samowiedza badanych w tym aspekcie jest zaprezentowana w formie informacyjnej

bądź odnosi się do „Ja” badanych. Mając na względzie znajomość przez badanych swoich właściwości behawioralnych, wyłoniono dwie kategorie samowiedzy: „samowiedza uwzględniająca cechy wynikające ze spektrum autyzmu” oraz „samowiedza jako czynnik kontroli nad własnym zachowaniem”. Zaprezentowane badania świadczą o tym, że osoby z autyzmem są świadome swoich właściwości behawioralnych, które wynikają z ich neuroatypowości. Dzięki temu badani tworzą strategie minimalizujące ryzyko wystąpienia niewłaściwych bądź wyczerpujących psychicznie zachowań. Ponadto wyodrębniono dwie kategorie samoopisu: „Ja Autysta” oraz „Ja uwzględniające podobieństwa i różnice z osobami neurotypowymi”. Ukazują one, w jaki sposób osoby ze spektrum autyzmu konceptualizują wiedzę o sobie w odniesieniu do swoich właściwości emocjonalnych. Wyłonione kategorie świadczą o tym, że osoby autystyczne mają świadomość problemów w sferze emocjonalnej, jednak nie potrafią one odnaleźć sposobów korygujących ten stan. Na podstawie analizy i interpretacji materiału empirycznego wyłoniono dwie, kontrastujące ze sobą samooceny osób ze spektrum autyzmu dotyczące obszaru osobowościowego: „samoocena uwzględniająca pozytywne przekonania o sobie” oraz „samoocena uwzględniająca negatywne przekonania o sobie”. W wypowiedziach badanych można odnaleźć sądy wartościujące zarówno o charakterze pozytywnym, jak i negatywnym. Podczas analizy badań uznano, że nie zaznaczyła się tylko jedna koncepcja ideału własnej osoby dotycząca obszaru osobowościowego. Wyłoniono kategorię: „ideał własnej osoby uwzględniający pragnienia w sferze osobowościowej” oraz „słabo zaznaczający się ideał własnej osoby”. Osoby autystyczne nie zawsze są zadowolone z tego, kim są i chciałyby dokonać zmian w swoim życiu. Z wypowiedzi badanych można wnioskować, że są oni świadomi swoich trudności, np. problemów z regulacją swoich zachowań oraz emocji. Ponadto wyróżniono kategorię „słabo zaznaczający się ideał własnej osoby”, mając na uwadze sądy o standardach osobistych odnoszących się do stanu rzeczywistego. Można domniemywać, że badani, którzy podejmowali się nieudanych prób niwelowania swoich trudności, rezygnują z tworzenia koncepcji „lepszego” siebie i dążenia do zmian.

Analiza i interpretacja materiału badawczego pozwoliła udzielić odpowiedzi na problem badawczy: Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze intelektualnym? (rys. 3).

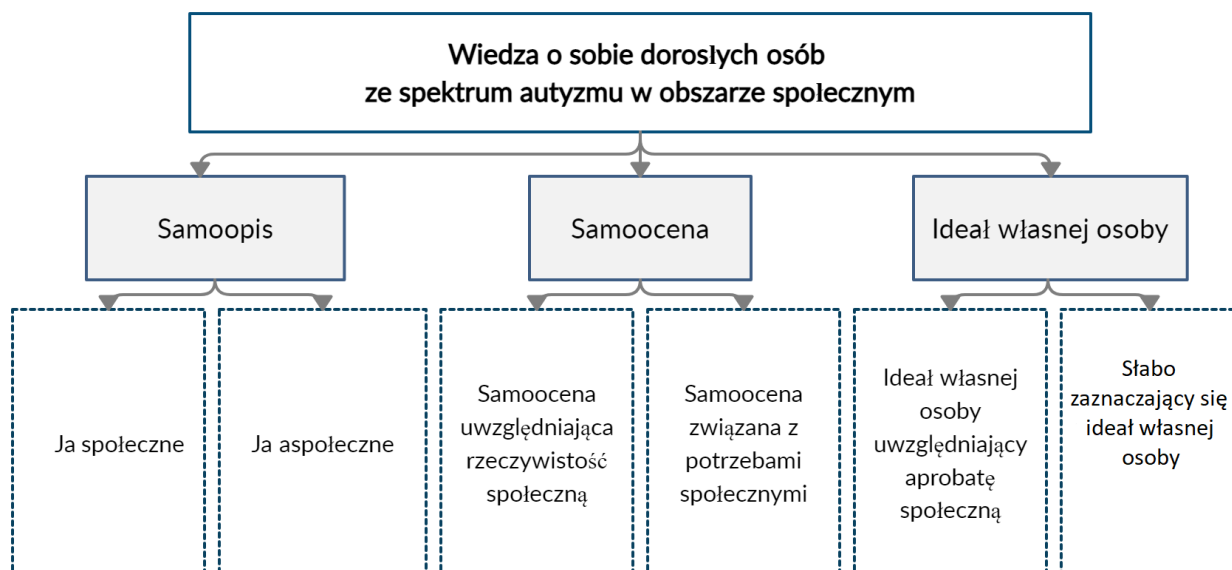
Rysunek 3. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze intelektualnym

Wyłoniono dwie kategorie samoopisu badanych dotyczącego sfery intelektualnej: „Ja Autysta” oraz „Ja uwzględniające różnice i podobieństwa z osobami neurotypowymi”. Osoby ze spektrum autyzmu posiadają informacje na temat swoich możliwości oraz doceniają te umiejętności, które związane są ze spektrum autyzmu. Ponadto wypowiedzi badanych odnoszą się do porównań siebie z innymi ludźmi. Osoby ze spektrum autyzmu odnosząc się do sfery intelektualnej, uznają, że mają lepsze możliwości od ludzi neurotypowych. Koncepcje samooceny badanych zostały uwzględnione w dwóch kategoriach: „samoocena ambiwalentna” oraz „samoocena afirmująca”. Uczestnicy badania wskazują zarówno swoje mocne, jak i słabe strony w obszarze intelektualnym. Ponadto ukazują oni pozytywne aspekty swojego intelektualnego funkcjonowania, a także podkreślają swoje ponadprzeciętne możliwości. Dokonując rekonstrukcji wiedzy o sobie uczestników badania, wyłoniono dwie kategorie ideału własnej osoby. Wypowiedzi badanych, które dotyczą kategorii „ideał własnej osoby uwzględniający myślenie życzeniowe”, wskazują na te aspekty funkcjonowania intelektualnego, które chcieliby rozwinąć bądź udoskonalić. Bywa, że jednostki neuroatypowe nie chcą dokonywać zmian w obszarze intelektualnym, co odpowiada kategorii „słabo zaznaczający się ideał własnej osoby”.

Rekonstrukcja wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze społecznym dostarczyła odpowiedzi na problem badawczy: Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją i definiują wiedzę o sobie w obszarze społecznym? (rys. 4).

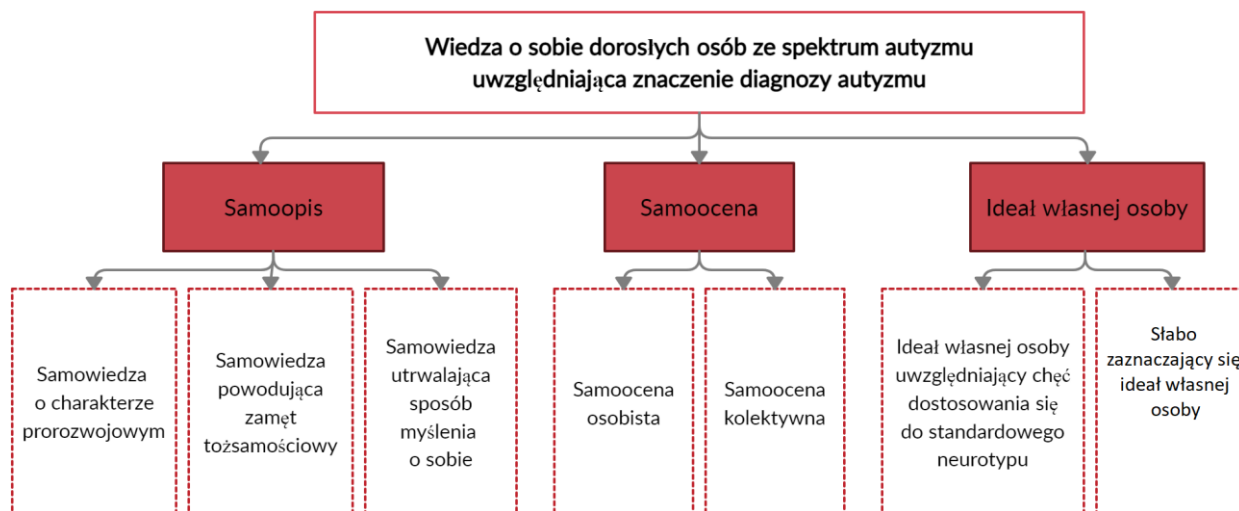
Rysunek 4. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze społecznym

Kategorie „Ja społeczne” oraz „Ja aspołeczne” wskazują na dwa odmienne sposoby rozumienia wiedzy o sobie przez uczestników badania w obszarze społecznym. Wypowiedzi badanych, które świadczą o posiadaniu więzi z bliskimi osobami oraz o relacjach ze znajomymi przypisano do kategorii „Ja społeczne”. Kategoria „Ja aspołeczne” uwzględnia wypowiedzi osób ze spektrum autyzmu, w których odnoszą się oni do świadomej rezygnacji z nawiązywania interakcji społecznych lub które świadczą o tym, że zostali oni wykluczeni z relacji z innymi ludźmi. Wyodrębniono dwie kategorie samooceny: „samoocena uwzględniająca rzeczywistość społeczną” oraz „samoocena związana z potrzebami społecznymi”. Jednostki neuroatypowe ukazują swoje miejsce w rodzinie, określają, jakie znaczenie mają dla nich najbliżsi, a także opisują swoje relacje ze znajomymi. Ideał własnej osoby jednostek neuroatypowych w obszarze społecznym charakteryzują dwie kategorie: „ideał własnej osoby uwzględniający aprobatę społeczną” oraz „słabo zaznaczający się ideał własnej osoby”. Badani dostrzegają swoją odmienność w funkcjonowaniu społecznym, ponadto ujawniają poczucie samotności. Osoby z autyzmem są otwarte na poszerzenie znajomości, założenie rodziny bądź nawiązanie relacji przyjacielskich. Zdarza się, że badani wskazują, że są zadowoleni ze swoich obecnych relacji z innymi ludźmi bądź akceptują ich brak.

Analiza i interpretacja materiału empirycznego pozwoliła uzyskać odpowiedź na problem badawczy: Jak dorosłe osoby ze spektrum rozumieją znaczenie diagnozy o spektrum autyzmu dla wiedzy o sobie? (rys. 5).

Rysunek 5. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób badanych uwzględniająca znaczenie diagnozy autyzmu

Samoopis badanych odnoszący się do omawianego zagadnienia został opisany kategoriami: „samowiedza o charakterze prorozwojowym”, „samowiedza powodująca zamęt tożsamościowy” oraz „samowiedza utrwalająca sposób myślenia o sobie”. Analiza i interpretacja materiału empirycznego świadczy o tym, że diagnoza autyzmu jest znacząca dla samowiedzy badanych. Powyższe kategorie wskazują na istnienie trzech kierunków oddziaływania diagnozy neuroatypowości: pobudzający do rozwoju, destabilizujący funkcjonowanie oraz ukazujący neutralny charakter diagnozy. Samoocenie uczestników badania w omawianym obszarze odpowiadają dwie kategorie: „samoocena osobista” oraz „samoocena kolektywna”. Samoocena osobista dotyczy wypowiedzi badanych, w których opisują oni samodzielną drogę do zdobywania informacji na swój temat, uwzględniając diagnozę autyzmu. Samoocena kolektywna polega na tym, że osoby ze spektrum autyzmu akceptują siebie oraz mają poczucie przynależności do grupy jednostek neuroatypowych. Ideal własnej osoby badanych w odniesieniu do znaczenia diagnozy autyzmu wyrażają dwie kategorie: „ideal własnej osoby uwzględniający chęć dostosowania się do standardowego neurotypu” oraz „słabo zaznaczający się ideal własnej osoby”. Zdarza się, że osoby ze spektrum autyzmu ukazują, że nie akceptują autyzmu i związanych z nim konsekwencji. Bywa także tak, że osoby z autyzmem nie odczuwają potrzeby wprowadzania zmian w zakresie swojego funkcjonowania oraz akceptują siebie jako jednostki neuroatypowe.

W wyniku analizy wypowiedzi osób badanych udało się odpowiedzieć na problem badawczy: Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu rozumieją znaczenie wiedzy o sobie oraz pełnione przez nią funkcje? Wyodrębniono następujące funkcje samowiedzy uczestników badania: informacyjną, diagnostyczną, kompensacyjną, tożsamościową oraz destabilizującą. Wiedza o sobie dorosłych osób z autyzmem pełni funkcję informacyjną, co oznacza, że osoby neuroatypowe potrafią dokonywać autoprezentacji. Funkcję tę potwierdzają te wypowiedzi, w których badani

opisują cechy swojego wyglądu i właściwości fizycznych, możliwości intelektualne, zainteresowania, relacje z innymi ludźmi, a także właściwości emocjonalne oraz behawioralne. Funkcja diagnostyczna wiedzy o sobie wiąże się z tworzeniem przez jednostkę uporządkowanego zbioru informacji o sobie oraz wskazaniem podstaw do podjęcia pracy terapeutycznej. Funkcja ta wiąże się z adekwatnym poczuciem osobistej skuteczności osób ze spektrum autyzmu oraz możliwościach prospektywnych samowiedzy. Wyłania się ona w opisach siebie badanych uwzględniających trudności w sferze osobowościowej, intelektualnej oraz społecznej. Wiedza o sobie jako narzędzie motywujące do rozwoju osobistego świadczy o jej funkcji kompensacyjnej. Osoby ze spektrum autyzmu dzięki możliwości autoprezentacji mogą określić swoje właściwości intelektualne oraz wskazać swoje preferencje. Badani, uwzględniając samowiedzę, podejmują się aktywności zawodowej bądź kompensują braki w kompetencjach społecznych (np. nawiązywanie relacji z osobami o takich samych zainteresowaniach). Wiedza o sobie pozwala na identyfikowanie siebie w odniesieniu do społeczności, a także może oddziaływać na poczucie własnej odrębności, co świadczy o jej funkcji tożsamościowej. Samowiedza dorosłych osób autystycznych pozwala im korzystać ze strategii poznawczych, dokonywać wyborów, a także kształtować autonomię. Funkcja destabilizująca ukazuje negatywne oddziaływanie wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu na ich psychikę, co może wzmacniać działania autodestrukcyjne. Świadczą o tym wypowiedzi, w których badani ukazują poczucie osamotnienia, zarówno w wyniku własnego wycofania, jak i odrzucenia przez innych ludzi. Wiedza o sobie pełni funkcję destabilizacyjną w przypadku badanych, którzy nie akceptują swojej diagnozy neuroatypowości, co prowadzi do obniżenia nastroju psychicznego.

Analiza i interpretacja materiału empirycznego pozwoliła dostarczyć odpowiedzi na problem badawczy: Jak dorosłe osoby ze spektrum autyzmu konceptualizują źródła wiedzy o sobie? Wyodrębniono następujące źródła samowiedzy uczestników badania: aktywność własna, opinie innych osób, porównywanie siebie z innymi ludźmi oraz diagnoza o spektrum autyzmu. Wiedza o sobie może być wynikiem autorefleksji osób z autyzmem, co świadczy o aktywności własnej jednostki. Taki sposób konceptualizowania samowiedzy wiąże się z umiejętnością samoobserwacji. Podczas rozmowy z badanymi uwidaczniało się znaczenie oddziaływania społecznego na ich wiedzę o sobie. Oddziaływanie te może być rozumiane jako nadawanie etykiet osobom autystycznym przez innych ludzi, co może powodować u nich wysoką bądź niską samoocenę. Ponadto wiedza o sobie jednostek neuroatypowych może być kształtowana poprzez uwzględnianie podobieństw i różnic z innymi osobami. Konfrontacje te nie zawsze są korzystne dla osób z autyzmem, co może mieć znaczenie dla ich samooceny. Samowiedza może także być wynikiem uwzględniania przez badanych diagnozy autyzmu. Badani, dzięki diagnozie autyzmu dokonują przewartościowania wiedzy o sobie oraz akceptują swoją neuroróżnorodność.

5. Odniesienie wyników badań do metaperspektyw

Fenomenograficzną procedurę dopełnia odniesienie uzyskanych wyników badań do metaperspektyw uwzględniających koncepcje wiedzy o sobie. Samowiedza jest istotnym elementem autokoncepcji osób z autyzmem oraz stanowi wieloaspektowy i dynamiczny konstrukt. Niniejsze badania ukazały, że aspekt biologiczny ma znaczenie dla samowiedzy osób ze spektrum autyzmu. Jednostki neuroatypowe konceptualizują wiedzę o sobie z wykorzystaniem informacji na temat profilu sensorycznego, swoich zaburzeń związanych ze spektrum autyzmu, a także sposobów myślenia i postrzegania rzeczywistości (myślenie wizualne, schematyczne uczenie się). Jest to zgodne z ustaleniami K. Hurrelmana (1994, s. 59), który zwraca uwagę na zależność umiejętności samoregulacji od uwarunkowań biologicznych. Prezentowane badania świadczą o tym, że osoby ze spektrum autyzmu mają selektywne trudności z konceptualizacją wiedzy o sobie, co może być spowodowane ich zaburzeniami.

Niniejsze badania potwierdzają, że oddziaływanie społeczne nie jest obojętne dla samowiedzy osób ze spektrum autyzmu. Świadczą o tym takie źródła wiedzy o sobie jak opinie innych ludzi oraz porównywanie siebie z innymi jednostkami. W teorii socjalizacji podkreśla się znaczenie działań komunikacyjnych i interakcyjnych dla autokoncepcji jednostki (K. Hurrelmann, 1994, s. 64; 67). Uzyskane wyniki badań świadczą o tym, że osoby ze spektrum autyzmu doświadczają trudności komunikacyjnych oraz wycofują się z relacji z innymi ludźmi. Badani podkreślają, że chcieliby dokonać zmian w tym zakresie, jednak nie potrafią samodzielnie temu sprostać. Klaus Hurrelman (1994, s. 64-65) twierdzi, że na drodze rozwoju jednostka dokonuje systematyzacji informacji o sobie, które powstały poprzez oddziaływanie społeczne oraz, które są wynikiem jej autorefleksji. Autor uważa, że człowiek wraz z upływem lat rozwija własną mapę wiedzy o sobie. Osoby ze spektrum autyzmu w swoich wypowiedziach odwołują się do przeszłości, a także mówią o tym, że dokonywały wraz z wiekiem przewartościowania, np. sposobów postrzegania swoich relacji społecznych.

Według K. Hurrelmana (1994, s. 58-60) samowiedza jest zależna także od czynników kulturowych. Osoby ze spektrum autyzmu przez wzgląd na swój odmienny neurotyp mają niejako utrudnione zadanie dotyczące rozwijania samowiedzy. Osoby autystyczne podejmują próby poszukiwania odpowiedzi na pytanie „kim są”. Jest to kwestia, z którą borykają się ludzie w jakiś sposób inni, szczególnie stanowiący mniejszość, np. osoby niebinarne. Jednostki neuroatypowe są grupą narażoną na społeczne wykluczenie. Chociaż we współczesnym świecie wzrasta świadomość społeczna oraz tolerancja wobec osób odmiennych, to odbieganie od standardu może narażać je na praktyki dyskryminacyjne. Klaus Hurrelmann (1994, s. 82 – 85) dostrzega znaczenie interwencji edukacyjnych w procesie socjalizacji jednostek. Oznacza to konieczność edukacyjnego wsparcia

osób ze spektrum autyzmu w procesie budowania wiedzy o sobie. Wyniki badań ukazują zjawisko identyfikowania się przez badanych z grupą osób neuroatypowych. Uczestnicy badania podkreślali, jak istotne jest dla nich bycie osobą autystyczną. W związku z tym nasuwa się kolejny wniosek, że dzięki działaniom samorzeczników oraz stowarzyszeń i fundacji promujących self-adwokaturę, można wspierać procesy tożsamościowe u osób ze spektrum autyzmu (D. Podgórska-Jachnik, D. Tłoczkowska, 2009).

6. Rekomendacje dla praktyki

Na podstawie analizy i interpretacji materiału badawczego zaproponowano wnioski praktyczne, które są związane z procesem wspierania osób ze spektrum autyzmu pod kątem budowania wiedzy o sobie.

1. Osoby ze spektrum autyzmu wymagają wsparcia w zakresie poznawania swoich właściwości fizycznych, emocjonalnych, intelektualnych i społecznych oraz wykorzystania tej wiedzy w różnych sytuacjach życiowych.
2. Program rozwijania samowiedzy u osób ze spektrum autyzmu powinien być dostosowany do etapu rozwoju człowieka: dzieciństwo, adolescencja, dorosłość. W programie należy uwzględnić aspekt diagnostyczny oraz edukacyjno-terapeutyczny, a także aspekt praktycznej realizacji oraz ewaluacji.
3. W procesie wspierania budowania samowiedzy przez osoby ze spektrum autyzmu należy odnieść się do różnych obszarów wiedzy o sobie, tj. obszaru fizycznego, osobowościowego, intelektualnego oraz społecznego. Warto uwzględnić tematy związane z diagnozą autyzmu. Dzięki wczesnej diagnozie osoby neuroatypowe mogą budować swoją tożsamość z uwzględnieniem cech jednostek ze spektrum autyzmu.
4. Istnieje potrzeba uświadomienia osób ze spektrum autyzmu na temat znaczenia samowiedzy dla ich funkcjonowania oraz o możliwości gromadzenia informacji o sobie poprzez aktywność własną, opinie innych, porównywanie siebie z innymi ludźmi, a także diagnozę neuroatypowości.
5. Wspieranie budowania samowiedzy jednostek neuroatypowych powinno odbywać się nie tylko w warunkach gabinetowych przez specjalistów posiadających kwalifikacje do pracy z osobami z autyzmem, ale także w ich domach rodzinnych i klasach szkolnych. Należy uwrażliwić rodziny jednostek z autyzmem, w jakich obszarach mogą oni mieć trudności z konceptualizowaniem wiedzy o sobie.
6. Osoby ze spektrum autyzmu, które mają odpowiednią wiedzę o sobie, warto zrzeszać w grupach tzw. samorzeczników w celu podejmowania działań na rzecz egzekwowania

przysługujących im praw, przeciwdziałania mechanizmom dyskryminacyjnym. Warto, aby interwencja pedagogiczna uwzględniała oddziaływanie na otoczenie jednostek neuroatypowych oraz promowanie szacunku dla różnorodności.

ZAKOŃCZENIE

W pracy starano się ukazać sposoby rozumienia i definiowania wiedzy o sobie przez dorosłe osoby ze spektrum autyzmu. Podjęte badania odsłoniły nieznane dotąd aspekty wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu. Warto dodać, że uzyskane wyniki badań nie stanowią podstaw do generalizacji na całą populację osób ze spektrum autyzmu. Uzyskane wyniki badań odnoszą się do osób ze spektrum autyzmu w normie intelektualnej, nawiązujących kontakty społeczne i komunikujących się werbalnie. Przedstawioną typologię samowiedzy jednostek ze spektrum autyzmu należy traktować jako otwartą. Oznacza to, że zaprezentowane koncepcje mogą stanowić inspirację do dalszej eksploracji samowiedzy osób ze spektrum autyzmu. Prezentowane badania nie są wolne od ograniczeń i nie wyczerpują wszystkich aspektów związanych z wiedzą o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu.

BIBLIOGRAFIA

- Babbie, E. (2004). *Podstawy badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Błęszyński, J. (2019). Samoocena autyzmu – jak osoby ze spektrum zaburzeń autyzmu odbierają autyzm. *Badania netnograficzne, Logopedia Silesiana*, 8(2019), 124-136. DOI: 10.31261/LOGOPEDIASILESIANA.2019.08.07
- Capps, L., Sigman, M., and Yirmiya, N. (1995). Self-competence and emotional understanding in high-functioning children with autism. *Development and Psychopathology*, 7, 137-149. DOI: 10.1017/S095457940000638
- Carruthers, P. (2013). *The Opacity of Mind – An Integrative Theory of Self Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahlgren, L.O., Fallsberg, M. (1991). Phenomenography as a qualitative approach in social pharmacy research. *Journal of Social and Administrative Pharmacy: JSAP*, 8(4), 150-156.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (2009). *Metody badań jakościowych*. Tom 1 i 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dymkowski, M. (1993). *Niepewność samowiedzy jak regulator zachowania*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Farley, A.J., Lopez, B., Saunders, G. (2010). Self-conceptualization in autism: knowing one self knowing self-through-other. *Autism*, 14, 519-530. DOI: 10.1177/1362361310368536
- Franke, A., Dahlgren, L.O. (1996). Conceptions of mentoring: an empirical study of conceptions of mentoring during the school- based teacher education. *Teaching and Teacher Education*, 12(6).
- Frith, U. (2004). *Autyzm – wyjaśnienie tajemnicy*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hobson, R. P. (1990). On the origins of the self the case of autism. W: *Development and Psychopathology*, 2(2), 163-181.
- Hurrelmann, K. (1994). *Struktura społeczna, a rozwój osobowości. Wprowadzenie do teorii socjalizacji*. Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
- Jackson, P., Skirrow, P., Hare, D. J. (2012). Asperger through the looking glass: an exploratory study of self-understanding in people with Asperger's syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 697-706.
- Kanar, M. (2018). Samowiedza osób ze spektrum autyzmu, w kontekście teorii umysłu. *Ogrody Nauk i Sztuk*, 8, 263-267. DOI: <https://doi.org/10.15503/onis2018.263.267>
- Kanar, M. (2019). Samoświadomość w ujęciu kognitywnym, a spektrum autyzmu. *Progress*, (5), 76-89. DOI: <https://doi.org/10.26881/prog.2019.5.06>

- Kawa, R., Słowińska, M., Pisula, E. (2015). Spostrzeżenie siebie w u osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. W: B. Szczupał, A. Giryńskiego, G. Szumskiego (red.), *W poszukiwaniu indywidualnych dróg wspierających wszechstronny rozwój osób z niepełnosprawnością*, s. 22-37. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Kielar-Turska, M. (1992). *Jak pomagać dziecku w poznawaniu świata?*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Kozielecki, J. (1986). *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa: PWN.
- Lee, A., Hobson, R. P. (1998). On developing self-concepts: a controlled study of children and adolescents with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 1131-1144.
- Ławicka, J. (2019). Godność i prawo do bycia człowiekiem. O przemocy wobec dziewcząt i kobiet ze spektrum autyzmu, *Metody terapii*, 7/2019.
- Łukaszewski, W. (1974). *Osobowość: struktura i funkcje regulacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Marton F. (1981). Phenomenography – describing conceptions of the Word around us. *Instrucjonal Science*, 10, 177-200.
- Nichols, S., Stich, S.P. (2003). *Mindreading: An integrated account of pretence, self-awareness, and understanding other minds*. Oxford, Clarendon: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198236107.001.0001>
- Niedźwieńska, A., Neckar, J. (2012). *Poznaj samego siebie*. Warszawa: Wydawnictwo: Academica.
- Norris, J. E., Crane, L., Maras, K. (2020). Interviewing autistic adults: Adaptations to support recall in police, employment, and healthcare interviews. *Autism*, 24(6), 1506-1520. DOI: <https://doi.org/10.1177/1362361320909174>
- Nowicka, M. (2010). *Socjalizacja na lekcjach w klasach początkowych. Praktyki – przestrzenie – konceptualizacje*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- O'Reilly, M., Lester, J. N., Muskett, T. (2016). Discourse/conversation analysis and autism spectrum disorder: Erratum. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(2), 360. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2695-z>
- Podgórska-Jachnik, D., Tłoczkowska, D. (2009). Ruch self-adwokatów jako rozwijanie kompetencji zakresie rzecznictwa własnego osób z niepełnosprawnością intelektualną. W: D. Podgórska-Jachnik (red.), *Problemy rzecznictwa i reprezentacji osób niepełnosprawnych*, s. 181-193. Łódź: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Reykowski, J. (1970). Obraz własnej osoby jako mechanizm regulujący postępowanie, *Kwartalnik Pedagogiczny*, 3, 48.
- Scheeren, A. M., Begeer, S., Banerjee, R., Meerum Terwogt, M., & Koot, H. M. (2010). Can you tell me something about yourself?: Self-presentation in children and adolescents with high

functioning autism spectrum disorder in hypothetical and real life situations. *Autism*, 14(5), 457-473. DOI: <https://doi.org/10.1177/1362361310366568>

Vickerstaff, S., Heriot, S., Wong, M., Lopes, A., Dossetor, D. (2007). Intellectual ability, self-perceived social competence, and depressive symptomatology in children with high-functioning autistic spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37, 1647-1664. DOI: 10.1007/s10803-006-0292-x

Zahavi, D. (2010). Complexities of self. *Autism*, 14, 547-551.

Zaręba, E. (1998). Eksperymenty i próby eksperymentalne w pedagogice. W: S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, s. 89-98. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Źródła internetowe:

Centrum Badania Opinii Społecznej. (2021). Społeczny obraz autyzmu. Raport z badań ilościowych. Pobrane z: https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/2021/12/dane/Spoleczny_obraz_autyzmu-styczen2021.pdf (Data dostępu: 20.01.2022).

Chorób i Problemów Zdrowotnych. ICD-10. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10TomI.pdf> (Data dostępu: 20.02.2019).

Światowa Organizacja Zdrowia. (2019). Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. ICD-11. Pobrane z: <https://icd.who.int/en> (Data dostępu: 20.01.2022).

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze fizycznym	10
Rysunek 2. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze osobowościowym.....	11
Rysunek 3. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze intelektualnym	13
Rysunek 4. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób ze spektrum autyzmu w obszarze społecznym ...	14
Rysunek 5. Mapa wiedzy o sobie dorosłych osób badanych uwzględniająca znaczenie diagnozy autyzmu	15